

Restaurera betesmark

Fram till slutet av 1800-talet var i princip all mark i Sverige nedanför fjällen, som inte var slätteräng eller åker, använd som betesmark för nötkreatur, hästar, får och getter. Denna betesmark kunde vara allt från särhågnade beteshagar till gigantiska utmarksbeten och fäbodbeten. Det kunde vara helt öppet utan träd och buskar, buskrika marker, glest trädklädda marker, glesa skogsbeten eller mer tätt trädbevuxna marker. I stort sett alla av dessa tidigare betesmarker är idag skogsmark, planterad eller spontant igenvuxen. De betesdjur vi har idag går istället på marker som historisk främst användes som slätterängar eller åkrar. Men även den gamla slätterängen har till stora delar blivit skog idag.

Inom miljömålet "Ett rikt odlingslandskap" har riksdagen satt som mål att arealen naturbetesmark och slätteräng ska öka i landet. Det finns goda skäl för det. Naturbetesmarker är ofta mycket artrika miljöer som ger ett mycket männi-

skovänligt landskap. Och den köttproduktion som kommer att finnas bör i första hand nyttja naturbetesmark, för att både hålla landskapet öppet, och frigöra åkermark för produktion av mat och bioenergi.

När du restaurerar igenvuxen mark till bete kan du förstås välja att avverka allt, för att maximera både intäkterna vid uppröjningen och fodertillväxten därefter. Men det går med enkla medel och utan att det kostar några större slantar göra betesmarken så oerhört mycket mer spännande, varierande, vacker och artrik, där både betesdjur och människor trivs och mår bra och som i längden ger en god ekonomi.

I denna artikel kan du läsa några generella råd och tips om vad som är bra att tänka på om du vill restaurera en betesmark. Principerna gäller förstås även om det är en slätteräng man vill återskapa. Däremot tar vi här inte upp restaurering av fuktiga och blöta marker utan så mycket träd och buskar.

Backsippa—En sällsynt juvel i betesmarken

Fråga före

Den mark du tänker restaurera kan kräva extra hänsyn p.g.a. höga natur- eller kulturvärden. Länsstyrelsen och Skogsstyrelsen svarar gärna på frågor och de har dessutom kartor över inventeringar på sina hemsidor. Är det skog som ska avverkas ska du göra en anmälan till Skogsstyrelsen.

I vissa fall har det gått så lång tid sedan marken varit betesmark eller slåtteräng så att helt andra naturvärden tagit över. De delarna är bättre att låta vara skog. Det finns nästan alltid andra delar som passar utmärkt för restaurering på dina marker

Spara de äldsta träden. Detta är en björk som varit hamlad.

Träden – gör tvärtom

Det viktigaste om det är mycket träd som ska avverkas under restaureringen är att tänka i stort sett tvärtom mot traditionell skogsgallring. Slutresultatet bör bli så stor variation som möjligt. Inga jämna avstånd, spara många trädslag och olika ålder. Avverka i första hand de raka och högväxta. Skapa eller utvidga gläntor. Frihugg träd med vida kronor. Spara "karaktärsträd" som är senvuxna, ihåliga, krokiga, knotiga, lutande, eller med oregelbunden krona. Så kan du avverka väldigt många andra träd

utan att det ser tråkigt ut. Istället kommer betesmarkskaraktären fram omedelbart.

Spara alla döda eller döende träd. De är enormt värdefulla för den biologiska mångfalden. Om de är omkullfallna kan du röja bort grenverket, men låt stammen och de grövsta grenarna ligga kvar.

Spara döda stammar och grova grenar.

Spara alla hålträd och döda träd.

Spara hellre yngre träd med vid krona, än större träd som bara har en mindre krona i toppen. Här är det bättre att spara den unga, men vidkroniga eken och ta ner de två större, men högstammiga tallarna.

Spara gärna flerstammiga träd, och träd med grenar långt ner på stammen.

En målbild för en färdigrestaurerad betesmark där vidkroniga ekar friställts och enstaka buskar och yngre träd sparats.

Toppbygg

Att kapa träd på 2-5 meters höjd kan vara en mycket bra åtgärd, och det gäller att tänka på det redan vid planering och första röjningsinsatsen, annars kan du ha råkat röja bort alla träd som lämpar sig extra bra för toppbyggning.

De träd som överlever toppbyggning blir ofta fina och intressanta s.k. hamlade träd. Dessa träd förblir små, vilket gör att man kan spara många fler träd i markerna och samtidigt ge mycket ljus till markvegetationen, vilket gynnar både markfloran och ger mer bete. Mer om hamling kan du läsa i en kommande artikel.

Ung björk som är hamlad en gång

En gammal björk som varit hamlad för länge sedan. En sådan tål inte att hamlas igen.

De träd som inte överlever topphuggning ger högstubbar som är mycket värdefulla för insektsliv m.m. Trädarter som skjuter mycket rotskott, som asp, kan också gärna topphuggas för att det minskar mängden rotskott jämfört med om du tar låga stubbar. Alternativet för att minska rotskottuppslag är annars att ringbarka aspar och låta dem dö, vilket tar 3-4 år. Men då måste du se till att ringbarka alla aspar som står nära varandra, eftersom de är en individ med gemensamt rotsystem. Ringbarkar du bara några få så kommer de att försörjas av de andra stammarna i klonen. Ringbarkade träd kan med fördel sparas i betesmarken även när de dött, eftersom det ger mycket värdefull död ved. Det är bara om det ramlar så mycket stammar att betesdjuren hindras från att komma åt att beta som du bör köra bort en del av dem.

Buskarna

Historiskt har det varit en stor variation när det gäller buskar i betesmarker, beroende på jordmån, fuktighet och var någonstans i landet du befinner dig. Buskarna har väldigt stor inverkan på vilka arter och ekosystem som gynnas i en

Toppuggen asp blir fina högstubbar, och minskar mängden rotskott.

betesmark. Det skapar helt olika mikroklimat runt en buske än på en helt öppen yta, vilket gynnar helt olika arter. Men även för arter som gynnas av buskar så finns det alltid ett spann där det är lagom. T.ex. när det gäller buskar som häckningsplats för fåglar, blir det inte tio gånger fler häckningar för att man har tio gånger fler buskar. Revirstorlek och mängden föda för ungarna i närheten sätter gränsen. Därför är det ofta viktigare att spara de bästa buskarna än att spara väldigt många. För både fågelhäckningar och många insektsarter m.m. är det bra med täta buskar. Har en mark varit väldigt igenvuxen finns det inga täta buskar längre. Då bör du kapa ner en del större buskar och låta dem komma igen, och sedan gärna tukta dem med jämna mellanrum så att de hålls låga och täta. Detta gäller förstås bara om du har betesdjur som inte äter alla skott som kommer, eller om du i så fall stängslar av buskarna tills de nya skotten kommit över beteshöjd.

Blommande vide är mycket värdefullt för humlor och andra vårtidiga insekter.

Små buskar kan du spara många av i en betesmark utan att det tar särskilt stort utrymme för ljus och betesproduktion. Stora buskar av t.ex. hassel och vide bör också med fördel sparas. Här finns det bl.a. en annan typ av insektsfauna. Större buskar bör mest stå i grupper och dungar, t.ex. i bryn mot skogen.

Träd och buskar i fyra nivåer

En tumregel kan vara att det är bra att försöka spara eller skapa fyra nivåer i sina betesmarker: Små täta buskar, stora buskar, små träd och stora träd. Men dessa behöver inte finnas jämnt utspridda i marken, utan olika nivåer kan dominera på olika delar. Bland små buskar finns små, täta vide-, hassel- och enbuskar, hagtorn, nypon, slån

m.m. I skiktet med stora buskar finns främst hassel och vide. Små träd kan både vara senvuxna träd som har stannat i växten, hamlade träd eller arter som ofta inte blir så högväxta som apel, rönn och oxel. Spara också en blandning av olika arter träd och buskar. Gynna de blommande och bärande träden och buskarna och tänk på att sälg är en viktig nektar/pollenkälla på våren.

Om du tänker på detta sätt när du restaurerar, och även lyckas få det mycket ojämnt fördelat över ytorna, så kommer du bara efter något år efter restaureringen ofta häpna över att marken nyligen var helt igenvuxen. Och ett rikt ekosystem kommer mycket snabbare att etablera sig.

Blommande och bärande buskar och träd, som hagtorn är värdefulla för insekter och fåglar. Sparas gärna i bryn eller grupper.

Det avverkade

I en del restaureringar kan det bli ganska stora mängder massaved och t.o.m. timmer, medan det i andra fall bara blir ris och kanske lite brännved. Det är väldigt viktigt att du hinner med att ta hand om avverkningsavfall samma säsong som man avverkar. Om du genomför jobben själv så är det att rekommendera att röja och avverka i små omgångar och ta hand om riset så snabbt som möjligt. Anlitar du entreprenörer kan du ta lite mer på en gång.

Ris och klenare grenar är det inte alls en sådan brist på i landskapet som när det gäller död ved av grövre dimensioner. Därför kan du med gott samvete rensa väldigt noga från ris. Vid skotning av ris och toppar blir det ofta kvar en ganska stor andel, och för ett bra resultat är det mycket värdefullt att plocka bort även det som skotaren inte fått med. Efter en restaurering frigörs mycket näring från rot-system som bryts ner i marken, och det är negativt att det kommer till ännu mer näring från avverkningsavfall. De allra flesta arter som är sällsynta idag är anpassade för näringsfattiga förhållanden. Men du kan gärna spara enstaka rishögar, särskilt om det är ont om täta buskar. Lägg i så fall högarna soligt, och på ytor som redan är mer näringsrika.

När ris och virke körs ut gäller det att ha sett ut lämpliga ytor för att lägga det. Du kan förstöra en blomsterbacke för evigt om vältan kommer på fel plats. Lägg den utanför den blivande betesmarken, t.ex. på en åker.

För att flisningsentreprenörer ska ta hand om grenar och toppar behöver det ofta vara minst 100 m³ i vältan. Så vid mindre restaureringar är det ibland lämpligt att istället elda upp riset efter avverkning. Du kan välja att antingen vinscha ut hela träd och stå på en intilliggande åker och kvista och sedan elda riset där. Om man kvistar ut träden i hagen så behöver det inte vara negativt att elda riset i högar i den blivande betesmarken. Om du eldar riset på ytor där det tidigare varit helt beskuggat av träd eller buskar, t.ex. på en yta där det stått täta granar eller enbuskar, innebär eldningen att ett lager av gammal barrförna kan brinna upp. Då kan den naturliga betesmarksvegetationen snabbare komma tillbaka. Särskilt i kanten av eldningsplatsen gror det lätt arter som blåsuga, ärenpris, blodrot och det är även en mycket gynnsam gröningsmiljö för ovanligare arter som slättergubbe och mosippa.

Däremot ska du aldrig elda på en yta där det redan finns en grässvål med naturlig betesmarksvege-

tation.

Om du är särskilt intresserad av att gynna en artrik flora är det väldigt bra att även kratta marken ren från förna som löv, barr och kvistar. Om du eldar rishögar är det lämpligt att kratta i samband med eldningen och passa på att elda upp förnan. Annars kan du köra bort det för kompostering. Det är första våren efter röjning och avverkning som det går lätt att kratta förna. Det blir överraskande stora mängder förna du kan få bort. Det är lätt att förstå att om den förnamängden ligger kvar blir den snart matjord som ger kvävegynnad växtlighet istället för den artrika naturliga betesmarksfloran.

Kulturspår

I praktiskt taget alla marker finns spår från våra förfäder, t.ex. rösen, stenmurar och husgrunder. För att undvika markskador vid restaurering är det viktigt att marken är riktigt torr eller frusen. En duktig maskinförare kan lägga upp risvägar att köra på. Se till att ställa krav på den du anlitar.

En ålderdomlig stensträng som har röjts fram. Här är det mycket viktigt att det inte blir körskador.

Bete under restaureringen

Om det är praktiskt möjligt finns det många fördelar med att släppa på betesdjuren redan innan restaureringen börjar. Det är mycket lättare att röja om djuren gjort en första avbetning. Djuren kommer också att beta ner eller skada en hel del småträd och buskar, vilket gör att det kan bli mycket mindre kvar än man har tänkt sig om man röjer först.

Men i en del marker är det inte möjligt att stängsla förrän man röjt upp där stängslen ska sitta. Och då kan det vara rationellt att göra en del av övriga röjningar eller avverkningar samtidigt. För att ge den hävdgynnade floran en bra start är det alltid bra att elda upp gammalt gräs och förna vid torrt väder under våren. Men bränning är en konst i sig som kräver mycket säkerhetstänkande, så ta inga risker.

Betesdjur

Eftersom de olika djurslagen betar på olika sätt kan det göra stor skillnad på hur lyckad en restaurering blir, beroende på kombinationen av fuktighet, vegetation och djurslag. Dessutom finns det en hel del variation i hur olika djurraser och besättningar betar. Det djurslag som är mest allätare är nötkrea-

Kallblodshästar är mycket bra betesdjur när du ska restaurera betesmark.

tur, och särskilt kött-raser. Du kan använda dig av nöt både under och efter en restaurering och alltid kunna få ett bra resultat.

Highland cattle är effektiva betesdjur, inte minst under restaureringen. De äter gärna sly och buskar.

Men under restaureringen växer det extra mycket av en del arter. Därför är det mycket lättare att lyckas snabbt med sin restaurering, utan att behöva lägga ner extra arbete på kompletterande skötsel, om du har ett annat djurslag som komplement till nötkreaturen. I första hand rekommenderas hästar, som ofta fungerar fantastiskt bra genom att de även äter en hel del grovt och gammalt gräs och betar mycket nära marken. Det är i stort sett bara högpresterande tävlingshästar och digivande ston som behöver mer näring än naturbetet kan ge. Har du värdefulla träd ska du vara uppmärksam på att hästar ibland gnager av barken. En stängseltråd runt trädet eller odlingssten intill basen på trädet kan hjälpa till att skydda det. Att klä in träd med nät är svårt eftersom de gamla träden oftast har grova rötter som är svåra att skydda.

Är det mycket lövuppslag är hästar inte att rekommendera eftersom de generellt undviker att beta lövsly. Vid stora mängder lövuppslag kan det vara lämpligare att komplettera med getter eller får under restaureringen. Men om du vill gynna en örtrik flora ska du vara medveten om att får hellre äter

örter än gräs. Så om det är en blomsterrik naturbetesmark du eftersträvar ska du inte använda dig av får mer än ett par år under restaureringen, och sedan övergå till andra djurslag.

Getter kan vara fantastiska restaureringsdjur, eftersom de betar löv, ris och grovt gräs i första hand men är mindre intresserade av många örter och spädare gräs. Fler getter i landskapet skulle göra en stor naturvårdsnytta. Vid forskning i Spanien har man visat att den artrikaste betesmarken är den som sköts med kombinerat bete av hästar och getter. Men man ska då veta att om det är en betesmark med mycket ädellöv och buskar man eftersträvar, så måste beläggningen av getter vara väldigt låg. Annars kommer snart det mesta vara ringbarkat. Det krävs också väldigt bra stängsel för att kunna hålla getterna i hagen.

Håll djuren i så stora grupper som möjligt. Då blir det lättare att få allt avbetat, och djuren går inte lika länge i varje fålla.

Fållor

Under restaureringen kan du spara mycket röjningsarbete om du gör flera mindre stängselfållor. Då kan du effektivt styra djuren att beta rent i sådana partier som annars blir problem senare på säsongen. Det kan gälla både ytor med mycket lövuppslag, eller ytor där det blivit stor s.k. röjgödslingsseffekt av ruttnande rötter och därmed en snabbväxande vegetation av arter som snabbt blir osmakliga. Men även fuktiga partier med ohävsarter som älggräs, tåg och tuvtåtel.

Eftersom mycket av restaureringsmarkerna förr var lieslagna slåtterängar kan det finnas kvar slåttergynnade arter som svinrot, ängsskallra, smörboll och brudborste. Där är det också väldigt lämpligt att fållindela, så att det mesta av slåtterängsfloran hamnar inom små fållor som du kan hålla obetade under åtminstone juni månad, om det är möjligt gärna under hela perioden 15 maj-15 juli. Det bör du sedan fortsätta med de flesta år även när restaureringen är klar. Då kan man få små ytor i haggarna med en fantastisk blomning och en mycket större artrikedom av både växter och insekter, som mycket liknar de idag alltmer sällsynta slåtterängarna.

I naturbetesmark ska man aldrig ha betesdjuren under vintern, eller andra perioder när djuren utfodras. Utfodringen innebär en näringstillförsel som skadar floran. Och om djuren går där under vintern skadar de ofta träd och buskar genom att gnaga bark.

Smörbollar är en slåttergynnad växt som kan trivas i betesmarker om man gör fållindelningar.

Mark som varit obetad och igenväxande i 30 år, före och ...

efter en första restaureringsavverkning. I nästa omgång gäller det att skapa en större variation bland lövträden.

Betesmark som har varit obetad och vuxit igen i 30 år, före och efter en restaureringsavverkning.

Ekonomi

Arbetet med att restaurera betesmark kan ge ett ekonomiskt överskott, om det är en del massaved

och timmer som avverkas. Kostnaden för utkörning av grenar och toppar går vanligen jämt upp med intäkten för flisning. Men den ekonomiska vinsten med att restaurera betesmark kommer oftast av de miljöstödet som går att söka, samt av den nytta man får av marken för sina betesdjur. Om man har betesdjur är det ofta betydligt bättre ekonomi att använda mark till bete än att plantera den med skog!

De ekonomiska ersättningar som har funnits de senaste åren är just nu osäkra p.g.a. att EU-stödssystemet är under övergång till en ny stödperiod. Besluten har inte fattats om vilka ersättningar och i så fall vilka ersättningsnivåer som kommer att finnas framöver.

Både Länsstyrelsen och Skogsstyrelsen har haft ersättningar som kunnat vara till hjälp vid restaurering, så hör dig för vad som gäller framöver, innan du sätter igång.

Länsstyrelsen ger också rådgivning om restaurering. Hör gärna av dig!

Att restaurera betesmark är en syssla som ger väldigt mycket tillbaka, som motion, ett vackert landskap, bra bete till djuren, ett ekonomiskt tillskott och en mycket artrikare närmiljö. Du har säkert ytor runt knuten som passar för restaurering. Det blir ofta ännu bättre än man kunde tro. Lycka till!

Före och efter restaurering av en igenväxande glänta i en fuktäng med smörbollor. Döda träd och enstaka unga lövträd har sparats.

Text: Ingvar Claesson tel 010-224 52 50 och Marina Bengtsson tel 010-224 56 07.

Foto: författarna samt Länsstyrelsen.

Europelska jordbruksfonden för
landsbygdsutveckling: Europa
investerar i landsbygdsområden

Adress: Landsbygdsenheten, Länsstyrelsen i Västra Götalands län, Box 496, 503 13 BORÅS
Tel: (växel) 010-224 40 00 **Webbplats:** www.lansstyrelsen.se/vastragotaland

LÄNSSTYRELSEN
VÄSTRA GÖTALANDS LÄN